

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Бараннік Роман В'ячеславович

УДК [342.72/.73 : 343.13] (477)

**ПРАВО ОСОБИ НА СВОБОДУ ВІД САМОВИКРИТТЯ,
ВИКРИТТЯ ЧЛЕНІВ ЇЇ СІМ'Ї ЧИ БЛИЗЬКИХ РОДИЧІВ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**

Спеціальність: 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ — 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі кримінального процесу Запорізького юридичного інституту МВС України.

Науковий керівник — кандидат юридичних наук, доцент
Шибіко Василь Петрович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, юридичний факультет,
завідувач кафедри правосуддя.

Офіційні опоненти: — доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Академії правових наук України
Нор Василь Тимофійович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка, юридичний факультет, завідувач
кафедри кримінального процесу та криміналістики;

Національна юридична академія
України імені Ярослава Мудрого

Бібліотека

Інв №

8673А

кандидат юридичних наук, доцент
Стахівський Сергій Миколайович,
Національна академія внутрішніх справ України,
професор кафедри теорії кримінального процесу
та судоустрою.

Провідна установа — Інститут держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України.

Захист відбудеться "10" березня 2003 року о 10⁰⁰ годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.05 Київського національного
університету імені Тараса Шевченка (01033, м.Київ, вул.Володимирська, 60,
ауд.253).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського
національного університету імені Тараса Шевченка (01033, м.Київ,
вул.Володимирська, 58).

Автореферат розісланий "03" лютого 2003 р.

В.о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради
доктор юридичних наук, професор

Г.В. Пронська

Пронська Г.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Здобуття Україною незалежності стало початком кардинальних змін у всіх сферах суспільного життя, зокрема суттєвих змін у конституційно-правовому статусі громадян нашої держави. Конституція України 1996 року, гарантуючи пріоритет прав та свобод особи, суттєво розширила їх систему. Вона вперше закріпила і право кожної особи відмовитись давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом (ч.1 ст.63 Конституції України). Таким чином був зроблений важливий крок до вирішення однієї з серйозних правових проблем сучасної України — проблеми законодавчого закріплення права особи на свободу від самовикриття.

Ще у 1973 році УРСР ратифікувала Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року. Але через непослідовність позицій законодавців Союзу РСР та Української РСР, які, ратифікувавши Пакт, навіть не згадали про закріплене в ньому у ст.14 право особи на свободу від самовикриття ні в Конституції СРСР 1977 року, ні в Конституції Української РСР 1978 року, як і в Основах кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік та КПК Української РСР, зазначене право до прийняття чинної Конституції України знаходилося у суперечності із кримінально-процесуальними та конституційно-правовими нормами і фактично не мало належного практичного застосування.

Конституція України є юридичною базою для всієї системи кримінально-процесуального законодавства. Саме згідно з нею має бути побудований Кримінально-процесуальний кодекс України. Зокрема, в ньому повинні бути максимально конкретно реалізовані всі конституційні норми, які стосуються кримінального процесу, прав у ньому особи та їх гарантій, у тому числі і права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів. Цей кримінально-процесуальний інститут був відомий ще з часів Староримського права. Пропозиції щодо введення його у сучасний вітчизняний кримінальний процес вносилися і обговорювалися в юридичній літературі досить давно, але залишались нереалізованими до 28 червня 1996 року, тобто до моменту прийняття нової Конституції України. На жаль, існуюче в законі загальне формулювання (ст.ст. 69, 69¹ КПК України), відсутність досвіду застосування зазначеного права призводять до серйозних труднощів під час практичної діяльності органів дізнання і досудового слідства, прокуратури, суду, адвокатів.

Ознайомлення із загальнотеоретичними джерелами та спеціальною юридичною літературою, що присвячені різноаспектному вивченню проблем у сфері реалізації прав особи, дає підстави говорити про відсутність в науці кримінального процесу окремого комплексного дослідження саме права кожної особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів.

Окремі питання цієї проблеми досліджувались у працях таких вчених, як В.Д. Адаменко, Ю.П. Адамов, С.А. Альперт, В.Г. Андросюк, О.Д. Бойков,

Т.В. Варфоломеева, М.М. Видря, І.С. Галаган, Є.О. Гіда, В.Г. Гончаренко, Г.Ф. Горський, М.І. Гошовський, Ю.М. Грошевський, Т.М. Добровольська, Г.Г. Доспулов, А.А. Дубинський, А.Ю. Епіхін, Б.Н. Звонков, З.З. Зінатулін, Н.А. Калашнікова, В.І. Камінська, Л.М. Карнеєва, І. Кертес, Л.Д. Кокорев, В.О. Коновалова, М.В. Костицький, Д.П. Котов, В.О. Котюк, Е.Ф. Куцова, О.П. Кучинська, О.М. Ларін, Л.Н. Лобойко, В.Г. Лукашевич, В.З. Лукашевич, Ш.М. Мажитов, В.Т. Маляренко, В.І. Маринів, О.Р. Михайленко, П.П. Михайленко, М.М. Михеєнко, В.В. Молдован, Т.Н. Москалькова, Я.О. Мотовиловкер, В.Т. Нор, І.М. Панкевич, О.А. Переверза, І.Л. Петрухін, Г.І. Пічкальова, М.І. Порубов, П.М. Рабінович, Р.Д. Рахунов, В.М. Савицький, М.А. Селіванов, В.І. Сміслов, С.М. Стахівський, М.С. Строгович, В.М. Тертишник, М.О. Чельцов-Бebutov, В.П. Шибіко, В.М. Шпильов, М.Л. Якуб, а також праця вчених-юристів дореволюційних часів — А.Ф. Коні, І.А. Фойницького та інших. При цьому приділялася увага, зокрема, процесуальному становищу суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності; обов'язку деяких з них, а саме свідка та потерпілого, практично у всіх випадках давати правдиві показання; пропонувалось в окремих ситуаціях в силу родинних стосунків звільнити близьких родичів від обов'язку давати показання, виходячи з моральних мотивів. Проте так і залишились недослідженими принципові питання даної проблеми: суть, значення, історія виникнення і розвитку права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів; коло осіб, яких необхідно наділити таким правом; предмет цього права; його зміст, обсяг і сфера дії; взаємозв'язок із системою принципів кримінального процесу тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до пріоритетних напрямків наукових досліджень вищих навчальних закладів МВС України на період 2001-2005 років (Рішення Колегії МВС України від 12 грудня 2000 року №9 КМ/1) і головними напрямками наукових досліджень Запорізького юридичного інституту МВС України на 2001-2005 рр.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексний науковий аналіз суті, особливостей виникнення і розвитку, значення і реалізації суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності права на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів; виявлення прогалин у правовому регулюванні цього права з урахуванням відповідних положень Конституції України, міжнародно-правових актів у галузі прав людини і досягнень кримінально-процесуальної науки і розробка та внесення на цій основі законодавцю пропозицій щодо удосконалення законодавчого регулювання цього права. Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- визначити поняття, суть та юридичну природу положень Конституції України та інших законів щодо права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів;
- дослідити історію виникнення і розвитку права особи на свободу від

- самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів;
- з'ясувати місце права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів в системі конституційних прав і свобод людини в Україні;
- дослідити міжнародно-правовий аспект права особи відмовитись від давання показань щодо себе, членів своєї сім'ї чи близьких родичів;
- проаналізувати кримінально-правові відносини, як підставу для використання особою—учасником цих відносин права відмовитись давати показання щодо себе, членів своєї сім'ї чи близьких родичів;
- визначити зміст, обсяг та сферу дії зазначеної свободи в кримінальному процесі;
- з'ясувати особливості використання права на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів залежно від процесуального становища особи;
- визначити співвідношення права на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів з іншими принципами кримінального процесу та його вплив на процес доказування в кримінальній справі;
- на основі проведеного дослідження внести пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів.

Об'єктом дослідження є теоретичний та практичний аспекти відносин, що виникають у зв'язку з використанням суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності права на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів, суть та значення зазначеного права, історія його зародження і розвитку, зміст, сфера та обсяг дії, зв'язок із системою принципів і доказуванням у кримінальному процесі.

Предметом дослідження є правові джерела з історії держави і права, міжнародно-правові акти у галузі прав людини і судочинства, Конституція України, інші законодавчі акти України, зарубіжних держав, правозастосувальна практика, наукові публікації, які стосуються теми дослідження.

Методи дослідження. Робота базується на критичному аналізі спеціально-юридичних, загальноправових, соціально-психологічних та інших літературних джерел, нормативно-правового матеріалу. Базу дослідницької методології складає сукупність методів сучасної теорії пізнання, заснованих на філософії діалектичного розвитку загальнолюдських цінностей (із використанням таких принципів наукового мислення, як індукція і дедукція, аналіз і синтез, порівняння, спостереження).

Спеціальними методами дослідження, використаними в дисертації, є: *метод системного аналізу правових норм* (цей метод використовувався, зокрема, в процесі порівняння загальних та спеціальних норм, що регулюють використання суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності права на свободу від самовикриття); *історико-правовий метод* (використання його дало

зможу показати становлення законодавства у частині врегулювання права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів); *порівняльно-правовий* метод (застосовувався в процесі порівняння конституційних, кримінально-правових та кримінально-процесуальних норм України та ряду зарубіжних держав, що дало можливість внести конкретні пропозиції щодо удосконалення чинного та проекту нового КПК України); *статистичний метод* (його використання забезпечило обґрунтування теоретичних положень роботи даними судової статистики та іншою статистичною інформацією); *соціологічний метод* (цей метод забезпечив вивчення кримінальних справ, проведення анкетування серед працівників правоохоронних органів та обробку отриманих даних).

Теоретичною основою дослідження стали наукові праці в галузі загальної теорії та історії держави і права, конституційного, кримінального, кримінально-процесуального права, етики, психології, конфліктології як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, зокрема з Російської Федерації, Англії, Німеччини, США, Франції, Болгарії. В історичному плані вивчено низку джерел права від Стародавніх держав до сучасності.

Нормативна база дисертації охоплює Конституцію України, положення Загальної декларації прав людини 1948 року, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року, інших міжнародних нормативно-правових документів, ратифікованих Верховною Радою України, кримінальне, кримінально-процесуальне, цивільне, сімейне законодавство України, відповідне законодавство ряду зарубіжних держав.

Емпіричну базу дослідження склали опублікована практика Верховного Суду України, Європейського суду з прав людини; результати анонімного анкетування 52 оперативних уповноважених ОВС, 132 слідчих ОВС, 12 слідчих прокуратури та 6 суддів; результати вивчення 200 архівних кримінальних справ.

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що дана дисертація є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням проблем правового регулювання та практичного застосування права кожної людини на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів у сфері кримінального процесу.

За результатами дослідження сформульовано ряд положень, висновків і пропозицій, які мають ознаки новизни і виносяться на захист, зокрема:

1. Визначено поняття свободи особи від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів, яка полягає у тому, що кожна особа-суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності має можливість і не може бути примушена надавати органам, які ведуть кримінальний процес, інформацію про вчинення цією особою, членом її сім'ї чи близьким родичем діяння, за яке встановлено будь-який з видів юридичної відповідальності (кримінальна, адміністративна, цивільна, дисциплінарна), а також інформацію, що стано-

- вить тасмницю особистого життя особи, яка дає показання і пояснення, або особи, щодо якої даються показання та пояснення.
2. Визначено юридичну природу положення ч.1 ст.63 Конституції України щодо сфери кримінального процесу, яке є громадянським, особистісним, абсолютним, індивідуальним, загальним правом на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів, що здійснюється в пасивній формі і не може бути обмежене ні за яких умов.
 3. Досліджено еволюцію права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів, в результаті чого з'ясовано, що своїми коренями досліджуване право виходить з часів існування Стародавніх держав і з тих часів неодноразово обмежувалось та скасовувалось, але все ж дійшло до наших часів, отримало більш чітку і повну регламентацію на міжнародному, регіональних та національних рівнях багатьох держав, у тому числі в Україні.
 4. Виявлено, систематизовано і досліджено структурні елементи змісту права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів, якими є наявність існуючих кримінально-процесуальних відносин, суб'єктом яких є особа, що потенційно може користуватися досліджуваним правом; набуття цією особою певного процесуального статусу -- підозрюваного, потерпілого, свідка тощо --- для того, щоб мати можливість цим правом скористатись; виклик особи для участі в слідчій чи іншій процесуальній дії; знання особою своїх процесуальних прав.
 5. Розкрито сутність змісту, сфери дії та обсягу дії права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі:
 - 5.1. Зміст права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів --- це умови та засоби, які надають особі можливість користуватися з метою захисту своїх законних інтересів досліджуваним правом, предметом якого є показання чи пояснення особи стосовно себе, членів своєї сім'ї чи близьких родичів, які містять інформацію про вчинення цією особою, членом її сім'ї чи близьким родичем діяння, за яке встановлено будь-який з видів юридичної відповідальності, а також інформацію, що становить таємницю особистого життя особи, яка дає показання і пояснення, або особи, щодо якої даються показання та пояснення.
 - 5.2. Обсяг дії права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів визначається колом суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, на яких поширюється досліджуване право. Це: свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, підсудний, особи, які дають пояснення до порушення кримінальної справи та у стадії виконання вироку, експерт (у разі його допиту), цивільний позивач, цивільний відповідач та інші суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності.

- 5.3. Сфера дії права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів охоплює всі без винятку стадії кримінального процесу.
6. Обґрунтовано суть і значення права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів як окремого принципу кримінального процесу і розкрито його взаємозв'язок з іншими принципами кримінального процесу — презумпції невинуватості та з'ясування об'єктивної істини:
- 6.1. Ненадання підозрюваним чи обвинуваченим доказів своєї невинуватості в силу використання права на свободу від самовикриття не може розглядатися як доказ його винності.
- 6.2. Принцип з'ясування об'єктивної істини вимагає від органів дізнання, досудового слідства та суду ставитись неупереджено до факту використання особою права на свободу від самовикриття і досліджувати всі обставини справи всебічно, повно та об'єктивно.
- 6.3. Закон покладає обов'язок доведення винності особи та з'ясування усіх обставин справи на спеціальні державні органи, які ведуть кримінальний процес, особа ж у той самий час на підставі свого права на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів може взагалі відмовитись від давання показань чи пояснень.
7. Розкрито особливості реалізації права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів під час проведення конкретних слідчих дій, а саме: дія досліджуваного права особи поширюється, крім допиту, також на слідчі та інші процесуальні дії, де особа дає показання чи пояснення і які проводяться відносно особи — користувача цього права: пред'явлення для впізнання, відтворення обстановки та обставин події, очна ставка.
8. Визначено умови, яким має відповідати внутрішнє переконання судді, прокурора, слідчого та дізнавача при оцінці доказів із врахуванням використання або можливості використання суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності права на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів:
- 8.1. Збирання та дослідження доказів мають здійснюватися з дотриманням закону.
- 8.2. Внутрішнє переконання має ґрунтуватися на даних, що були розглянуті на основі їх об'єктивного, неупередженого аналізу.
- 8.3. Внутрішнє переконання має базуватись на аналізі всіх доказів у їх сукупності.
- 8.4. Факт використання особою права на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів не може розглядатися особою, яка проводить оцінку доказів, як обставина, котра наперед вирішує питання про винність суб'єкта цього права.
9. На основі проведеного дослідження сформульовано і передано до Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохо-

ронної діяльності пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі, зокрема, про:

- 9.1. доповнення КПК України новою статтею, яка б визначала загальне поняття та зміст свободи особи від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів;
- 9.2. визначення у КПК України (п.11 ст.32) понять “члени сім'ї” і “близькі родичі”;
- 9.3. посилення гарантій захисту законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному процесі під час проведення деяких процесуальних дій, зокрема таких, як: виїмка, накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку, освідування, одержання зразків для експертного дослідження.

Наукове та практичне значення отриманих результатів визначається тим, що вони можуть бути реалізовані у таких сферах:

- у науково-дослідній — положення, розроблені в дисертації, можуть служити теоретичною базою для подальшого дослідження питань, пов'язаних із темою даної роботи;
- у правотворчій — сформульовані автором пропозиції можуть бути використані для подальшого вдосконалення чинного кримінально-процесуального законодавства України і при вдосконаленні проекту нового КПК України у частині регулювання права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів. Нагальною потребою у цьому плані є, зокрема, усунення розбіжностей між Конституцією, законами України та підзаконними нормативно-правовими актами;
- у правозастосовчій — використання результатів цього дослідження сприятиме поліпшенню практичного забезпечення прав і свобод людини в Україні і, зокрема, права на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів;
- у навчальному процесі — положення даної роботи можуть бути використані при вивченні відповідних розділів кримінального процесу, юридичної психології, загальної теорії та історії держави і права, а також для підготовки відповідних навчальних і методичних посібників, підручників, курсів лекцій.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації оприлюднені у виступах автора на засіданнях кафедри кримінального процесу Запорізького юридичного інституту МВС України і наукових конференціях: міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми державного управління і місцевого самоврядування” (м.Запоріжжя, 15–16 листопада 2001 р.); міжнародній науковій конференції: “Україна в контексті процесів глобалізації: нові реалії та національна стратегія” (м.Дніпропетровськ, 23–24 листопада 2001 р.); міжнародній науково-практичній конференції: “Іра-

вові проблеми сучасності очима молодих дослідників” (м.Київ, 29–30 листопада 2001 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції “Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю на етапі реформування кримінального судочинства” (м.Запоріжжя, 14–15 травня 2002 р.); щорічній міжнародній науково-практичній конференції “Запорізькі правові читання” (м.Запоріжжя, 3–5 липня 2002 р.).

Результати дослідження використовуються в навчальному процесі, а також у науково-дослідній роботі кафедри кримінального процесу Запорізького юридичного інституту МВС України.

Публікації. Основні теоретичні положення, висновки та рекомендації, які були сформульовані в дисертації, викладені автором у семи наукових статтях, чотири з яких опубліковані у фахових виданнях ВАК України.

Структура дисертації обумовлена метою і предметом дослідження, відповідає логіці наукового пошуку і вимогам ВАК України, і складається із вступу, чотирьох розділів, які включають одинадцять підрозділів, висновків, списку використаних літературних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 235 сторінки, з них основний текст дисертації — 176 сторінок, список літературних джерел — 22 сторінки (240 найменувань), додатки — 35 сторінок: одна анкета, узагальнені результати опитування та вивчення архівних кримінальних справ, одна таблиця.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується вибір і актуальність теми, визначається зв'язок роботи з науковими програмами, мета й завдання дослідження, методологічна, теоретична і емпірична бази дослідження, розкривається наукова новизна одержаних результатів, сформульовані основні положення, винесені на захист, наведені дані щодо їхньої апробації і опублікування.

У **розділі першому** “**Поняття і юридична природа права особи на свободу від самовикриття**”, який складається з двох підрозділів, досліджується форма існування у національному законодавстві України свободи особи від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів.

У **першому підрозділі** “**Поняття права особи на свободу від самовикриття: філософський, правовий, психологічний та моральний аспекти**” викладено вироблене первинне поняття свободи особи від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів — це виражена та гарантована Конституцією України можливість кожного суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності користуватися свободою вибору щодо того, надавати інформацію відповідно щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів особам та органам, які ведуть кримінальний процес, чи не надавати.

Також показано значення права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів з точки зору філософії, права, психології та моралі.

Філософський аспект досліджуваного права особи полягає у тому, що воно є соціальною цінністю, яка слугує задоволенню законних інтересів особи — члена правової держави, а отже, це право є цінністю загальнодержавною, оскільки сама особа та її інтереси є найвищою цінністю у правовій державі.

Правовий аспект права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів полягає, по-перше, у тому, що це право є окремою, самостійною категорією у сфері судочинства, порушення якої веде до недопустимості використання фактичних даних як доказів; по-друге, досліджуване право є чинником, який сприяє вирішенню деяких наявних проблем, які існують у сфері права, а саме проблеми неправдивих показань.

Психологічний аспект права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів становить вільне волевиявлення суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності стосовно викриття себе, членів сім'ї чи своїх близьких, що забезпечується саме існуванням у цього суб'єкта зазначеного права.

Моральний аспект права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів полягає у сприянні зазначеного права охороні таких моральних категорій, як честь та гідність, у запобіганні моральним стражданням, які пов'язані із свідченням проти своїх близьких, а також у збереженні нормальних сімейних стосунків.

У другому підрозділі **“Юридична природа права особи на свободу від самовикриття”** на основі системного аналізу правових норм чинного законодавства України визначено юридичну природу ч.1 ст.63 Конституції України, у результаті чого зроблено обґрунтований висновок, що в системі наданих особі прав та свобод можливість відмовитись від давання показань і пояснень стосовно себе, членів своєї сім'ї та близьких родичів являє собою самостійну процесуальну категорію, а саме — право кожного суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів, що входить до тієї сукупності процесуальних прав, яка охоплюється загальною назвою **“право особи на захист своїх законних інтересів”**. Це право є громадянським, особистісним, абсолютним, індивідуальним, загальним правом, яке здійснюється в пасивній формі і не може бути обмежене ні за яких умов.

У розділі другому **“Виникнення і розвиток права особи на свободу від самовикриття”**, який складається з двох підрозділів, за допомогою історико-правового методу досліджуються питання виникнення та особливостей історичного розвитку права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів.

У першому підрозділі **“Історичний розвиток права особи на свободу від самовикриття”** проаналізовано розвиток права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів в історичному аспекті. Дослідження стародавніх пам'яток права дало можливість встановити, що іс-

торія існування досліджуваного права бере свій початок від законодавства Стародавнього Риму, коли існувала обвинувальна (змагальна) форма кримінального процесу. Так, Юлісвим законом про державні суди було передбачено, що ніхто не повинен викликатися проти своєї волі для свідчення проти тестя, зятя, вітчима, пасинка і тих, хто знаходиться у більш близькому ступені спорідненості (Дігести, книга 22, титул 5).

Із зародженням розшукового процесу ідея прав особи у кримінальному судочинстві була надовго забута, і на підставі проаналізованих правових пам'яток європейських держав, зокрема, Франції, Німеччини, отримано висновок, що феодалним державам існування права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів не було відоме. Знаменита "Кароліна" 1532 р. у Німеччині та Едикт Франциска I 1539 р. у Франції дозволяли застосовувати катування до обвинуваченого з метою отримання від нього зізнання у вчиненні злочину, а до свідка — з метою отримання правдивих показань.

Суттєві зміни у галузі забезпечення прав людини, а саме через надання особі у кримінальному процесі права на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів, почали відбуватися у XVIII–XIX століттях, коли зазначене право отримало широкий розвиток у законодавстві США ("Біль про права" 1791 року), а потім й інших держав. Саме на базі історичного досвіду цього періоду стало можливим становлення інституту свободи від самовикриття у сучасних законодавствах.

На території України право особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів не було відоме до 1864 року, коли новий Статут кримінального судочинства Російської імперії передбачив можливість для чоловіка чи дружини обвинуваченої особи, її родичів по прямій лінії, висхідній чи низхідній усунути себе від свідчень.

У другому підрозділі "**Сучасні правові основи права особи на свободу від самовикриття**" досліджено стан, ступінь та форму правової регламентації досліджуваного права, у результаті чого встановлено, що право на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів знайшло заслужене визнання у правових системах багатьох держав сучасного світу, а також на регіональних та міжнародному рівнях у формі міжнародно-правових актів у галузі прав людини і судочинства, зокрема, у Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р. (ст.3), Американській конвенції про права людини 1969 р. (ст.8), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. (ст.14), Африканській Хартії прав людини 1981 р. (ст.5). Форма закріплення досліджуваного права, його зміст, обсяг та сфера дії різняться за законодавствами різних держав. Чинне ж законодавство України визнає право на свободу від самовикриття, по-перше, за всіма суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності; по-друге, розповсюджує свободу від самовикриття на випадки отримання як показань, так і пояснень; по-третє, не обмежує зміст інформації, яку особа може відмовитись повідомляти стосовно се-

бе, членів своєї сім'ї чи своїх близьких родичів.

У розділі третьому “Зміст і межі права особи на свободу від самовикриття в кримінальному процесі”, який складається з двох підрозділів, досліджуються кількісні та якісні показники, які характеризують право особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів, а саме: зміст зазначеного права, його обсяг та сфера дії.

У першому підрозділі “Зміст права особи на свободу від самовикриття” на основі критичного аналізу загально-правової, спеціально-юридичної, іншої літератури, а також власних соціологічних та статистичних досліджень з'ясовано, що зміст права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів — це умови та засоби, які надають особі можливість користуватися досліджуваним правом. До випезазначених умов та засобів належать, **по-перше**, виникнення можливості реалізації особою свого права на свободу від самовикриття (наявність існуючих кримінально-процесуальних відносин, набуття користувачем зазначеного права певного процесуального статусу, виклик цієї особи для участі в слідчій чи іншій процесуальній дії, знання цією особою своїх процесуальних прав), **по-друге**, мета, яка ставиться при використанні права на свободу від самовикриття (захист особою своїх законних інтересів), **по-третє**, предмет права на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів (показання, пояснення або інші дані, які містять в собі інформацію про вчинення допитуваною чи опитуваною особою, членом її сім'ї чи близьким родичем діяння, за яке встановлено будь-який з видів юридичної відповідальності, а також інформацію, що становить таємницю особистого життя), **по-четверте**, способи використання права на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів.

У другому підрозділі “Обсяг дії та сфера дії права особи на свободу від самовикриття” розкриваються питання, пов'язані з поняттям та ознаками кількісних показників, що характеризують право особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів, а саме: обсягу дії та сфери дії досліджуваного права. Для уникнення непорозумінь, що потенційно можуть виникнути при практичному використанні права на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів, запропоновано визначитись із колом членів сім'ї та близьких родичів, щодо яких особа-користувач досліджуваного права може відмовитись давати показання чи пояснення. До кола членів сім'ї пропонується відносити чоловіка (дружину), прямих родичів (батьків (у тому числі усиновителів), дітей (у тому числі усиновлених)), близьких родичів (рідних братів, сестер, онуків, діда і бабу), інших родичів (братів, сестер дружини (чоловіка); неповнорідних братів і сестер; зятя, невістку; вітчима, мачуху; опікунів, піклувальників; пасинків. падчерок та інших).

У результаті проведеного дослідження з'ясовано, що:

► Право на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів під час провадження у кримінальній справі має кожен суб'єкт кримі-

нально-процесуальної діяльності, від якого за будь-яких обставин дізнавачем, слідчим, прокурором чи суддею вимагається інформація про вчинення ним, членом його сім'ї чи близьким родичем діяння, за яке встановлено будь-який з видів юридичної відповідальності, а також інформація, яка становить таємницю особистого життя особи, яка дає показання і пояснення, або особи, щодо якої даються показання і пояснення. До осіб, які мають можливість під час провадження у кримінальній справі користуватись правом на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів, належать: свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, підсудний, особи, які дають пояснення до порушення кримінальної справи та у стадії виконання вироку, експерт (у разі його допиту), цивільний позивач, цивільний відповідач та інші суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності.

► Право на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів виникає з найпершої стадії кримінального процесу (стадії порушення кримінальної справи) й існує упродовж усього кримінального процесу. Будь-який суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності, незалежно від дачі показань на одній з попередніх стадій кримінального процесу, може скористатися правом на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів на будь-якій наступній стадії, а суд у цьому разі може оголосити показання, що були дані раніше.

Викладені висновки підтверджуються також даними, які були отримані у ході проведення анкетного опитування працівників ОВС, прокуратури та суду, що проводилося у рамках дисертаційного дослідження.

З врахуванням викладених вище положень визначено суть свободи особи від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів, яка полягає у тому, що кожна особа-суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності має можливість і не може бути примушена надавати органам, які ведуть кримінальний процес, інформацію про вчинення цією особою, членом її сім'ї чи близьким родичем діяння, за яке встановлено будь-який з видів юридичної відповідальності (кримінальна, адміністративна, цивільна, дисциплінарна), а також інформацію, що становить таємницю особистого життя особи, яка дає показання і пояснення, або особи, щодо якої даються показання та пояснення.

У розділі четвертому “Право особи на свободу від самовикриття і доказування в кримінальній справі”, який складається з п'яти підрозділів, зосереджена увага на з'ясуванні впливу досліджуваного права суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності на процес доказування під час провадження у кримінальній справі.

У першому підрозділі “Право особи на свободу від самовикриття і принцип презумпції невинуватості” обґрунтовано суть і значення права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів як окремого принципу кримінального процесу і розкрито його взаємозв'язок з принципом презумпції невинуватості. При дослідженні взаємо-

зв'язку даних принципів показано, що ненадання підозрюваним чи обвинуваченим доказів своєї невинуватості в силу використання права на свободу від самовикриття не може розглядатись як доказ його винності.

У другому підрозділі “Право особи на свободу від самовикриття і принцип з'ясування об'єктивної істини” визначається співвідношення досліджуваного права суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності із принципом з'ясування об'єктивної істини, у результаті чого у дисертації наведено теоретичне узагальнення характерних рис, що властиві даному співвідношенню:

► По-перше, закон покладає обов'язок доведення винності особи та з'ясування усіх обставин справи (як тих, що обвинувачують особу у скоєнні злочину, так і тих, що її виправдовують) на спеціальні державні органи, які ведуть кримінальний процес. У той же час особа на підставі свого права на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів може взагалі відмовитись від давання показань чи пояснень, виключаючи таким чином використання органами, які ведуть кримінальний процес, її показань і пояснень для з'ясування істини у справі.

► По-друге, принцип з'ясування об'єктивної істини вимагає від органів досудового слідства та суду ставитись неупереджено до факту використання досліджуваного права особи і вивчати всі обставини справи всебічно, повно та об'єктивно. При цьому свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, підсудний та інші суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності мають право, але не зобов'язані своїми показаннями і поясненнями сприяти з'ясуванню істини у кримінальній справі і в будь-який момент провадження у справі можуть скористатися своїм конституційним правом на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів.

У третьому підрозділі “Право особи на свободу від самовикриття і проведення слідчих дій з її участю” на підставі аналізу конституційних та кримінально-процесуальних норм доводиться, що дія права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів, крім допиту, розповсюджується також на інші пов'язані з ним слідчі дії, де особа дає показання чи пояснення, а саме: ► очну ставку; ► відтворення обстановки та обставин події; ► пред'явлення для впізнання. На основі вивчення невербальних слідчих дій зроблено висновок, що дія права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів повинна поширюватись також на такі процесуальні дії, як:

► освідування (крім випадків примусового освідування підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, а також примусового освідування потерпілого, коли обвинувачений або підозрюваний заявляє про це клопотання, захищаючись від обвинувачень у вчиненні насильницького злочину, висунутих потерпілим);

► одержання зразків для експертного дослідження (крім випадків примусового проведення цієї процесуальної дії стосовно підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, а також примусового одержання вільних та умовно-

вільних зразків від свідка та потерпілого у ході обшуку та виїмки, які проводяться за вмотивованою постановою слідчого з санкції прокурора чи його заступника або за вмотивованою постановою судді).

У четвертому підрозділі “Право особи на свободу від самовикриття і проведення процесуальних дій без її участі” приділено увагу слідчим діям, які проводяться без участі суб’єктів права на свободу від самовикриття, викриття членів сім’ї чи близьких родичів або навіть без відома таких осіб: накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв’язку; виїмка.

На основі аналізу спеціальної юридичної літератури, а також нормативно-правових актів з цього питання були порушені деякі проблеми, що пов’язані із практичним використанням права на свободу від самовикриття, викриття членів сім’ї чи близьких родичів та вироблені принципово нові способи їх вирішення, що знайшло своє відображення у запропонованих змінах до КПК України. Так, була обґрунтована необхідність уведення в загальне правило про накладення арешту на кореспонденцію заборони арешту листування підозрюваного чи обвинуваченого зі своїм захисником. Стосовно проведення виїмки обґрунтована необхідність таких законодавчих змін, що виражаються у встановленні заборони на примусове проведення виїмки:

- 1) листування підозрюваного, обвинуваченого зі своїми захисниками;
- 2) документів, звуко-, відеозапису, фото-, кінозйомки та інших матеріалів у свідка, який використовує своє право на свободу від самовикриття, викриття членів сім’ї чи близьких родичів, якщо зазначені матеріали становлять предмет його права на свободу від самовикриття, викриття членів сім’ї чи близьких родичів.

У п’ятому підрозділі “Право особи на свободу від самовикриття та оцінка доказів” наведено теоретичне узагальнення та розроблено умови, яким має відповідати внутрішнє переконання судді, прокурора, слідчого та дізнавача при оцінці доказів із врахуванням використання або можливості використання суб’єктами кримінально-процесуальної діяльності права на свободу від самовикриття, викриття членів сім’ї чи близьких родичів:

➤ Збирання та дослідження доказів мають здійснюватися з дотриманням закону.

➤ Внутрішнє переконання має ґрунтуватися на даних, що були розглянуті на основі їх об’єктивного, неупередженого аналізу.

➤ Внутрішнє переконання має базуватись на аналізі всіх доказів у їх сукупності.

➤ Факт використання особою права на свободу від самовикриття, викриття членів сім’ї чи близьких родичів не може розглядатися особою, яка проводить оцінку доказів, як обставина, котра наперед вирішує питання про винність суб’єкта цього права.

У висновках викладено підсумкові положення, висновки та пропозиції за результатами дисертаційного дослідження. У них у стислій формі наво-

дяться визначення поняття самого досліджуваного права, а також визначення та структура його змісту, обсягу дії та сфери дії. Також містяться основні положення, які повинні бути враховані при практичній реалізації зазначеного права та при оцінці доказів, що були отримані із його використанням.

Законодавцю внесено пропозиції щодо змін і доповнень чинного кримінально-процесуального законодавства, зокрема, про доповнення Кримінально-процесуального кодексу положенням, яке б визначало загальне поняття та зміст свободи особи від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів; визначення у КПК України понять "члени сім'ї" і "близькі родичі"; посилення гарантій захисту законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному процесі під час проведення деяких процесуальних дій, зокрема таких, як: виїмка, накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку, освідування, одержання зразків для експертного дослідження.

Основні положення і висновки дисертаційного дослідження викладені в таких публікаціях автора:

1. Бараннік Р.В. Зміст свободи від самовикриття // Вісник Запорізького юридичного інституту.— 2002.— №1.— С.201-208.
2. Бараннік Р.В. Поняття свободи від самовикриття: філософський, етичний, психологічний та правовий аспекти // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: Збірник наукових праць.— Вип.2.— Донецьк, 2002.— С.254-260.
3. Бараннік Р.В. Про юридичну природу положення ч.1 ст.63 Конституції України стосовно сфери кримінального процесу // Вісник Запорізького юридичного інституту.— 2001.— №1.— С.240-245.
4. Бараннік Р.В. Свобода особи від самовикриття та викриття близьких родичів у кримінальному процесі України // Право України.— 2002.— №6.— С.42-45.
5. Бараннік Р.В. Право особи на свободу від самовикриття в сучасному кримінальному процесі України // Держава та регіони: Науково-виробничий журнал. Серія: Право.— Вип.1.— Запоріжжя, 2002.— С.99-103.
6. Бараннік Р.В. Право особи на свободу від самовикриття та викриття своїх близьких родичів як складова всесвітньої проблеми додержання прав людини в сфері кримінального процесу // Світова цивілізація і міжнародні відносини: Науковий журнал.— Вип.2.— Дніпропетровськ, 2002.— С.109-112.
7. Бараннік Р.В. Шляхи розв'язання спірних питань, що виникають при звертанні особою до права на свободу від самовикриття та викриття своїх близьких родичів // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції "Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю на етапі реформування кримінального судочинства". 14-15 травня 2002 р. м.Запоріжжя.— Запоріжжя: Юридичний ін-т МВС України, 2002.— Ч.2.— С.110-114.

АНОТАЦІЯ

Бараннік Р.В. Право особи на свободу від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі України.— Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза.— Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2002.

Дисертація присвячена теоретичним та практичним проблемам використання суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності права на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів. Надається визначення свободи особи від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів, яка полягає у тому, що кожна особа-суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності має можливість і не може бути примушена надавати органам, які ведуть кримінальний процес, інформацію про вчинення цієї особою, членом її сім'ї чи близьким родичем діяння, за яке встановлений будь-який з видів юридичної відповідальності (кримінальна, адміністративна, цивільна, дисциплінарна), а також інформацію, що становить таємницю особистого життя особи, що дає показання і пояснення, або особи, щодо якої даються показання і пояснення. На основі критичного аналізу юридичної літератури з даної проблеми, міжнародної, регіональної та національної нормативно-правової бази, а також проведеного статистичного та соціологічного досліджень розглянуто питання виникнення, еволюції та сучасного стану права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів. Його зміст, обсяг дії та сфера дії. Показане значення даного права та його вплив на процес доказування у кримінальному процесі, а також викладено конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавчого врегулювання досліджуваного права та процесуальних гарантій його реалізації.

Ключові слова: право особи, свобода від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів.

АННОТАЦИЯ

Баранник Р.В. Право лица на свободу от самообличения, обличения членов его семьи или близких родственников в уголовном процессе Украины.— Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза.— Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, 2002.

Диссертация посвящена теоретическим и практическим проблемам ис-

пользования субъектами уголовно-процессуальной деятельности права на свободу от самоизобличения, изобличения членов семьи или близких родственников. Дается определение свободы лица от самоизобличения, изобличения членов семьи или близких родственников, которая заключается в том, что каждый субъект уголовно-процессуальной деятельности имеет возможность и не может быть принужден предоставлять органам, которые ведут уголовный процесс, информацию о совершении данным лицом, членом его семьи или близким родственником деяния, за которое предусмотрен какой-либо из видов юридической ответственности (уголовная, административная, гражданская, дисциплинарная), а также информацию, которая составляет тайну личной жизни лица, которое даёт показания и объяснения, или лица, в отношении которого даются показания и объяснения. На основе анализа юридической литературы по данной проблеме, международной, региональной и национальной нормативно-правовых баз, а также проведенного статистического и социологического исследований изучены истоки возникновения, особенности исторического развития, а также форма современного существования в законодательстве Украины свободы лица от самоизобличения, изобличения членов семьи или близких родственников. Обосновано существование указанной свободы лица в форме права каждого субъекта уголовно-процессуальной деятельности на свободу от самоизобличения, изобличения членов семьи или близких родственников, обеспечение которого является принципом уголовного процесса. Исследованы количественные и качественные показатели, которые характеризуют исследуемое право, а именно: содержание данного права, его объем и сфера действия. Показано значение данного права и его влияние на процесс доказывания по уголовным делам. Изложены конкретные предложения по усовершенствованию законодательного регулирования исследуемого права и процессуальных гарантий его реализации.

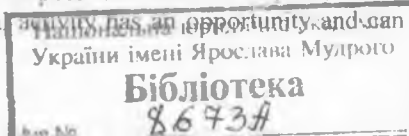
Ключевые слова: право лица, свобода от самоизобличения, изобличения членов семьи или близких родственников.

ANNOTATION

Barannik R.V. The human right to the freedom from the selfexpose and relatives expose in the Ukraine criminal process.— Manuscript.

The dissertation for acquiring of scientific degree of the candidate of jurisprudence by specialization 12.00.09 – criminal process and criminalistics; legal expertise.— Taras Shevchenko National University, Kyiv, 2002.

The dissertation is dedicated to theoretical and practical problems of crime-procedural relations, that arise in the way of using the right to freedom from the selfexpose and relatives expose by the subjects of crime-procedural activity. Gives definition of freedom of the person from selfexpose and relatives expose, which consists that each subject of crime-procedural

not be forced to give to bodies, which conduct criminal process, information on fulfilment by the given person, member of his family or close relative of action. for which any of kinds of the legal responsibility (criminal, administrative, civil, disciplinary) is stipulated, and also information, which makes secret of personal life of the person, which gives the indications and explanations, or the persons, concerning which are given the indications and explanations. There are given regards to the task of sphere of activity, arising, evolution and contemporary state of the human right to freedom from the selfexpose and relative expose by means of critical analysis of law literature, international and national law-normative base; statistical and sociological reseaches. It is showed the meaning of the right and its influence on the proof process in the crime-procedural implementation. There are stated the fact proposals and recommendations to the law regulation improvement of the right.

Key words: the human right, freedom from the selfexpose and relatives expose.